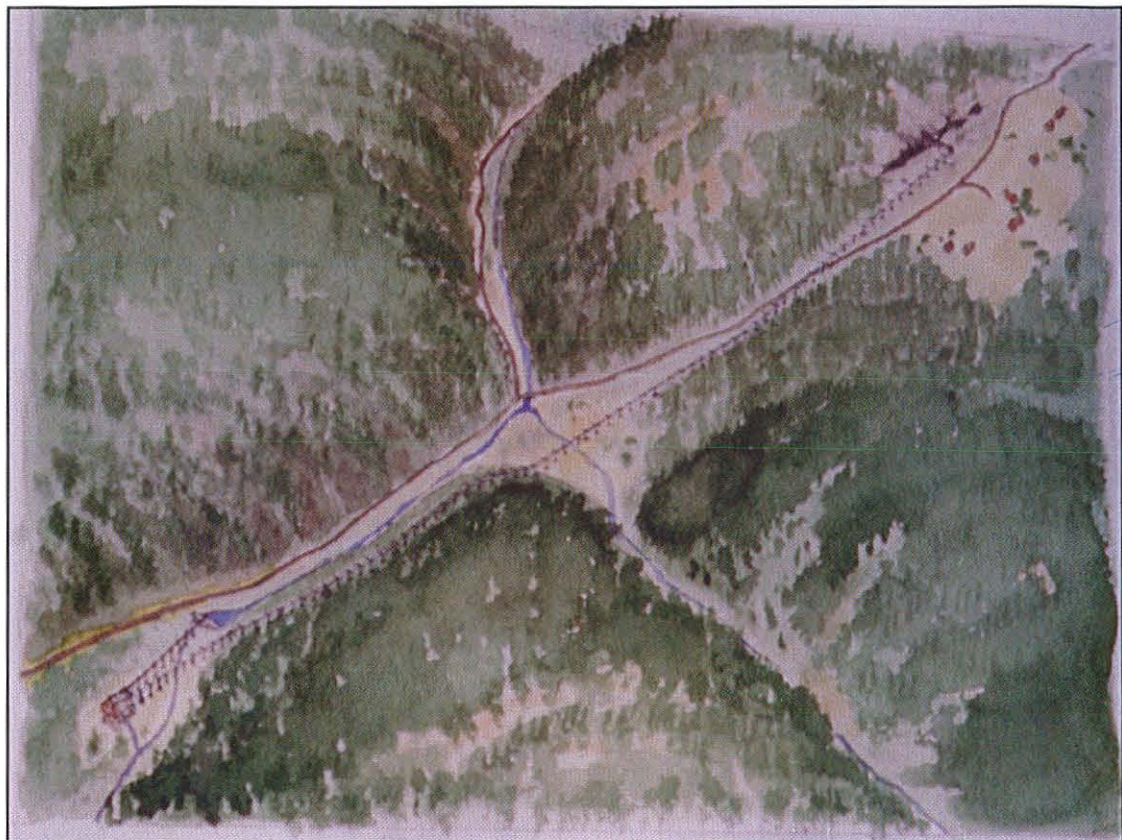


TRAUTGRUVA I NORD-ODAL

av Ingegerd Trønboel og Kari Hansson Underthun



Akvarell nr. 1. Oversiktsbilde over "Konsta" med hjulhus, dam, vannrenne, den 800 meter lange stanggangen, gruva og gruehjemmene slik vi mener det har sett ut. Malt av Laila Eriksen.

I flere år har vi jobbet med å framskaffe opplysninger om den gruvevirksomheten som en gang fantes i Nord-Odal. Lite var skrevet, og få visste noe, så det har vært et møysommelig og tidkrevende arbeid. Men desto artigere er det at bitene etter hvert har falt på plass, og at andre kan få del i våre kunnskaper.

Det var på 1700- og 1800-tallet stor skjerpeaktivitet i Nord-Odal som mange andre steder i landet. Det ble funnet både kobberkis og jernmalm. Vi har de siste årene registrert 60 - 70 skjerp eller små gruver som vesentlig inneholder kobberkis og jernmalm. Disse har vi inntegnet på kart og beskrevet i et hefte på 150 sider.

Kobberkis.

Kobberkisen ble utvunnet fra 1721 til ca. 1760 ved Sand Kobberværk, også kalt Det Hellige Treenighets Kobberværk eller Det Odalske

Kobberværk. Verket hadde også to gruver i det området som senere ble kalt Gullverket i Eidsvoll. Da det i 1758 ble funnet gull her, ble det etablert et gullverk på statens regning. Kobberkisen fra Nord-Odal ble sendt hit etter nedleggelsen av Sand Kobberværk.

Jernmalm.

Det var imidlertid jernmalmen som var den viktigste. Noe ble sendt til Eidsvoll jernverk, men det meste ble fraktet til Odals Værk (1689 - 1835) i Sør-Odal. Dette verket fikk også malm



Akvarell nr. 1. Vasshjul med hjulhus, dam, vannrenne og deler av stanggangen slik vi mener det har sett ut. Malt av Laila Eriksen.

fra andre steder i distriktet.

Trautgruva.

Den største gruva i Nord-Odal er Trautgruva. Den ligger nord-vest i kommunen, i et område kalt Trautskogen. Gruva lå under Odals Værks sirkumferens og ble drevet fra 1770 - 1830. Malmen ble kjørt vinterstid til Odals Værk som lå 35 km unna. En tur tok minst 2 døgn. Gruva består i dag av en langstrakt (ca. 100 m.), vannfylt dagåpning. Dybden er ukjent. I tillegg er det tre mindre hull. Ved gruva fins et landskap preget av berghalder (tipper) og skeidehauger med flere groper og hauger. Området er nå blitt avhogd og ryddet slik at gruelandskapet trer fram slik det en gang var. Jernmalmen er jernglans/hematitt, og den ligger som skinnende lag i berget. Jernglansen fra Trautgruva var fin å blande med sjømalmen (manganrik jernmalm) fra Storsjøen, som Odals Værk hadde brukt fra 1757. Dette ga fint støpejern til blant annet ovner.

For å få faglig assistanse om gruveanlegget, kontaktet vi førstekonservator Bjørn Ivar Berg ved Norsk Bergverksmuseum. Han foretok en befaring her høsten 1993 og konkluderte med at om-

rådet var verneverdig og svært interessant.

“Konsta”

Det som imidlertid gjør Trautgruva spesiell, er rester etter et maskinanlegg. I ca. 1790 ble det bygd et vasshjulrevet pumpeverk, en vannkunst, med kraftoverføring fra et vasshjul via et ca. 800 meter langt stangfelt til pumpene. Se akvarell nr. 1. De trengte denne vannkunsten for å få lenset gruva for vann, noe som var et stort problem i de fleste gruver. Vannkunsten var en svensk type og var konstruert annerledes enn for eksempel de som fantes på Kongsberg. Restene etter vannkunsten ligger i et øde skogsområde og har unngått altfor store maskinelle ødeleggelser. Vi får derfor et komplett bilde av hele anlegget. En svenske ble byggmester for dette vannkunst-anlegget som ble kalt “Konsta”, og han ble kalt “Konst-Ola”. Vi har sett modeller i Sverige som vi tror må være temmelig like den som fantes her. Jerndeler som vi har funnet ved hjelp av metallsøker, bekrefter dette.

Hjulhus med vasshjul.

Ca. 800 meter fra gruva ble det bygd et vasshjul like ved en bekk. Vasshjulet var 14 alen (ca. 8



Akvarell nr. 3 Gruva med to hestevandringar, berghalder og delar av stanggangen med vender slik vi meiner det har sett ut. Malt av Laila Eriksen.

meter) i diameter. Det var et overfallshjul. Vannet ble ledet i ei 70 meter lang vassrenne bort til hjulet. Vasshjulet var plassert i et hjulhus bygd opp av stein med treoverbygg. Hjulhusmurene er ca. 1,2 meter brede, og husets lengde og bredde innvendig er 10,7 meter og 3,4 meter. Stein fra muren som hadde rast inn i huset, er blitt fjernet. Under fant vi godt bevarte deler av vasshjulet, akslingen, trepluggar m. m. Disse delene gir oss viktig informasjon om hvordan vasshjulet var bygd. Utløpet fra hjulhuset og avløpsgrøfta er fortsatt godt synlig.

Demninger.

Det var to demninger for å samle opp vann fra bekken. Den ene er fortsatt godt bevart. Fra denne dammen ble vannet ledet til vasshjulet. Det fins 20 rektangulære steinfundament for renna. Renna var bygd av tre. Se akvarell nr. 2.

Stangfeltet.

Restene etter det 800 meter lange stangfeltet ser vi som store og små steinfundament, – over 90 i alt – fra hjulhuset til gruva. Opprinnelig var det

omkring 120 slike fundament hvor stolpene til stangfeltet var festet. Størrelsen på fundamentene varierer fra 1 til 5 meter i diameter, og avstanden mellom er fra 3 til 6 meter.

Hovedfundamentene har ellipseformet grunnflate.

De største fundamentene ble bygd det hvor stangfeltet ble utsatt for større belastninger, for eksempel på bakketopper. En bevegelig trestokk øverst på hver stolpe bar de sammenkoblede trestengene – en på hver side. Trestengene var forbundet med vasshjulets veivaksel, slik at trestangen på den ene siden gikk framover når den andre gikk bakover.

Terrengprofilen viser stangfelt-traseen. Se tegning. Det er 46 meter høydeforskjell mellom hjulhuset og gruva. Hele innretningen var laget av solid treverk med mye jernbeslag som vi har funnet en del av med metallsøker. Den knaket og brakket når den var i bevegelse, og det var nødvendig med stadig vedlikehold av anlegget.

Kraften som vasshjulet produserte, ble kraftig redusert på veien til gruva.

Ca. 150 meter av stangfeltet måtte legges over ei myr – Elmyra. I dag er myra grøftet, men da

Konsta ble bygd, var dette et vassfylt område. Det fins rester av en demning rett sør for myra som viser at myrområdet også tjente som vannmagasin. Store tømmerstokker ble lagt tett i tett i traseen over myra. De blir kalt "flåter" her i distriktet. På disse "flåtene" ble fundamentene bygd. Alle fundamentene over Elmyra var forholdsvis store, og de er bygd av store steiner. I noen av fundamentene fins fortsatt rester av de 200 år gamle stolpene.

Stangfeltet kom inn på østsiden av gruveområdet hvor det ble bygd en horisontal vender. Her ble stangfeltet vinklet mot gruva. Fundamentet for denne venderen fins fortsatt. Fra dagåpningen ble stangfeltet vendt 90 grader ned i sjakten (gruva) via store vinkler kalt kunstkors. Stangfeltet ved Trautgruva er et av de lengste som er kjent i Norge. Se akvarell nr. 3

Pumpesystemet.

Stangfeltet drev en rekke stempelpumper nede i sjakten (gruva). Pumperørene var uthulte tømmerstokker, og stemplene var av tre. Det var pumper i flere etasjer. Vannet ble ledet i ei renne til avløpsgrøfta.

Hestevandringer.

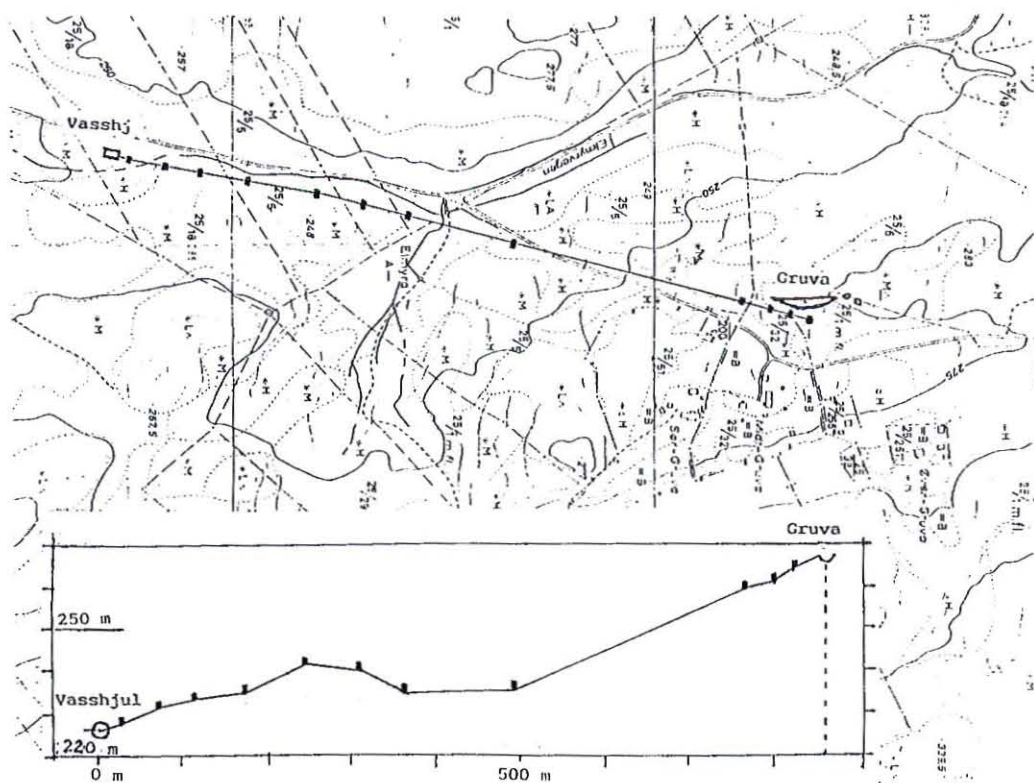
Ved gruva fins også tomtene etter to hestevandringer. De er sirkelformete og ligger på berghaldene nær dagåpningen. I sentrum fins en opphøyet stein med fordypning i midten. Hester gikk i ring og heiste malmen (og også vann) opp ved hjelp av et vinsjystem. En hestevandring var mye kraftigere enn en håndhaspel. Se akvarell nr. 3.

Gruvehjemmene.

Verket forpaktet en hamnehage til hestene like ved gruva. Her ble det snart til at gruvearbeidere slo seg ned. I dag er det tre plasser som har sin opprinnelse nettopp på grunn av gruvedriften : Øver-Gruva, Midt-Gruva og Sjø-Gruva. På gruveområdet fins "Kjitteltomta" hvor en stiger ved navn Kittel bodde. De fleste som bodde her, var opprinnelig innflyttere, men mange tok etter hvert navnet Trøftgruben eller Gruben. Familien til skihopperen (fakkelhopperen) Stein Gruben kommer fra Øver-Gruva.

Trautgruva som severdighet.

Arbeidet med selve Trautgruva har tatt ca. 3 år. Det har vært et omfattende arbeid da området er stort og vegetasjonen tett. Nye funn har dessuten stadig forandret våre planer. Ressursene vi har



Terrengprofil av stangfeltet.



hatt til rådighet, har også vært knappe.

For publikum er følgende tilrettelagt:

- Synliggjøring av kulturminnene
- Kultursti langs "Konsta"
- En informasjonstavle ved gruva og en ved hjulhuset
- Skilting
- Brosjyre

I tillegg har en lokal trekunstner (Per Ringvold) laget en modell av "Konsta". Denne og alt vårt materiell ellers håper vi etter hvert kan utstilles på et lokalt museum.

Lokalbefolkningen viser stor interesse for vårt arbeid. Grunneierne har også stilt seg positive til prosjektet.

Hovedfundament for stanggang.



Kvarts med inneslutninger, Utsjøen, Nes. Samling: Sissel Holtet. Foto: O. T. Ljøstad